

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ВІД ЄВРАЗІЙСЬКОЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Є. В. Сафар'янс

Сафар'янс Є. В. Україна на шляху від євразійської до європейської цивілізації. У статті розглядаються сучасні українські цивілізаційні пріоритети та тенденції в середовищі українського суспільства. Автор доходить висновку, що попри більш ніж двохсотрічне перебування під впливом євразійської цивілізації, населення незалежної України прагне долучитися до європейських інтеграційних процесів. Завданням є пояснити, чому саме зараз Україна почала рухатись від євразійської до європейської цивілізації.

Ключові слова: Україна; Європа; цивілізаційна теорія; європейська цивілізація; євразійська цивілізація; система цінностей.

Сафарьянс Е. В. Украина на пути от евразийской к европейской цивилизации. В статье рассматриваются современные украинские цивилизационные приоритеты и тенденции в среде украинского общества. Автор приходит к выводу, что, несмотря на более чем двухсотлетнее пребывание под воздействием евразийской цивилизации, население независимой Украины стремится приобрести к европейским интеграционным процессам. Задачей является объяснить, почему именно сейчас Украина начала двигаться от евразийской к европейской цивилизации.

Ключевые слова: Украина; Европа; цивилизационная теория; европейская цивилизация; евразийская цивилизация; система ценностей.

Safaryans Y. V. Ukraine on the way from Eurasian to the European civilization. The article examines modern civilization Ukrainian priorities and tendencies among the Ukrainian society. The author arrives at the conclusion, that people of independent Ukraine aspires to join the European integration processes, despite more than two centuries staying with Eurasian civilization. The objective is to explain why just now Ukraine started to move from Eurasian to the European civilizations.

Keywords: Ukraine; Europe; civilizational theory; European civilization; Eurasian civilization; system of values.

У 1991 році на карті Європи з'явилася нова держава – Україна. Результати референдуму 1 грудня 1991 року засвідчили, що понад 28 млн жителів підтримують Акт проголошення незалежності України, а це 76% від тих, хто мав право голосу¹. Цікавий факт: згідно з опитуваннями, саме така кількість громадян України вважала себе українцями. На той час умови життя в Західній Європі були набагато вищими за український рівень. Здавалося, що проблемою усьому була радянська планово-адміністративна система, яка гальмувала стрімкий розвиток економіки. Але час показав, що одних капіталістичних відносин недостатньо для того, щоб покращити рівень життя населення. Для цього необхідна система цінностей, яка є основою сучасної європейської цивілізації.

Тема зміни цивілізаційних вподобань серед українців є досить актуальною, особливо в наш час, коли після подій 2013–2015 років українці все більше віддаляються від євразійського цивілізаційного простору. В цьому контексті варто пояснити, що означає термін «цивілізація», а також поняття «цивілізаційний підхід». Його часто згадують вчені, але за твердженням відомого українського дослідника В. Г. Космини, «в самих історичних дослідженнях, що проводяться за методологічними канонами історичної науки, він практично не застосовується»².

В сучасному розумінні поняття «цивілізація» вперше використовується в праці французького економіста-фізіократа маркіза В. Р. де Мірабо «Друг людини, або Трактат про населення» (1756)³. Саме з цього часу термін використовують для позначення великих соціокультурних спільнот людей, які з'являються з появою писемності. Проте ці ідеї з'явилися не на порожньому місці. Передумови для появи цивілізаційної теорії сформували античні мислителі Геродот, Фулідід, Платон, Ксенофонт, Арістотель, Лукрецій, Цицерон, Страбон, Плутарх.

Адам Фергюсон вперше використав поняття «цивілізація» в теоретичній періодизації світової історії, а Льюїс Морган та Фрідріх Енгельс активно впроваджували цей термін в науковий обіг. Дж. Віко, Ф. Вольтер, Й.-Г. Гердер першими спробували провести паралелі між китайською та європейською цивілізаціями. В. Гумбольдт використовував термін «цивілізація» у двох значеннях, Ж.-А. Гобіно, Г. Рюккерт вперше спробували поділити людську спільноту на окремі цивілізації. Першим вченим, який піддав критиці європоцентричну цивілізаційну модель, став М. Я. Данилевський⁴.

Після Першої світової війни виходить книга, яка стала вінцем цивілізаційного дослідження попередньої епохи – праця Освальда Шпенглера «Присмерк Заходу»⁵. Та лише англійському історику Арнольду Джозефу Тойнбі вдалося вперше узагальнити усі напрацювання дослідників за попередні століття та сформулювати в своїй монументальній праці «Дослідження історії»⁶ цільну концепцію, яка пізніше отримала назву «цивілізаційна теорія». Саме поділ на цивілізації, запроваджений А. Дж. Тойнбі, ліг в основу «цивілізаційного підходу». Автор виділяє 21 одну цивілізацію, які існували протягом усієї людської історії. У XX ст. з них залишилося вісім: західна, далекосхідна, китайська, японсько-корейська, візантійська, євразійська, ісламська, індуська. На той час А. Дж. Тойнбі цілком закономірно відніс українські землі до Євразійської цивілізації, оскільки більша частина території входила до Російської імперії, а пізніше – до Радянського Союзу. Він не став приділяти увагу цивілізаційним особливостям власне українських земель.

Розпад СРСР та закінчення «холодної війни» світова громадськість сприйняла в якості початку тріумфальної ходи ліберальної демократії та остаточного об'єднання світу. Саме ці ідеї вирішив висвітлити в своїй праці «Кінець історії і остання людина»⁷ Френсіс Фукуяма. В цій книзі він обґрунтував можливість перемоги ліберальної демократії в усьому світі. В 1996 році виходить праця «Зіткнення цивілізацій»⁸ Самуеля Гантінгтона. Автор розробив цілу теорію, згідно з якою після припинення «холодної війни» головними причинами нових світових протистоянь стануть суперечності між світовими цивілізаціями. Такі «прогнози» сколихнули суспільну думку. Особливої популярності ця концепція набула після трагічних подій 11 вересня 2001 року. На початку XXI ст. порівняльним аналізом історії цивілізацій займався Ш. Ейзенштадт. В його праці «Порівняння цивілізацій і множинна сучасність» (2003)⁹ докладно розглянуті питання цивілізаційного виміру соціологічного аналізу. Цивілізаційна теорія є найбільш популярною серед сучасних істориків та політологів, але не варто забувати, що це всього лише концепція.

Більш детально розглянемо працю А. Дж. Тойнбі «Дослідження історії». З впевненістю можна стверджувати, що історія України не була предметом системного аналізу британського дослідника. Він побіжно згадував Україну часів XI–XVIII ст. у контексті висвітлення взаємин між Росією і Заходом¹⁰.

В контексті вказаної праці український історик В. П. Скоблик пише: «Тойнбі продемонстрував різні підходи при висвітленні історії України стосовно XI–XVIII ст. Сюжети з української історії XI–XIII ст. органічно вплетені в тойнбіанську схему розвитку цивілізацій та його ж концепцію міжцивілізаційних відносин, відіграючи при цьому функцію ілюстрації певних моделей суспільного розвитку. ...З історії України XX ст. Тойнбі не використовує політичну конкретику з метою обґрунтування своїх теоретичних побудов, а намагається висловити ставлення до проблем суспільно-політичного розвитку українців»¹¹.

Виникає питання: якою ж була роль українських земель в становленні православної цивілізації? У розділі «Виклик-Відповідь» автор називає Русь «другою батьківщиною» східного християнства, весь східнослов'янський світ отримав статус «відгалуження» православної цивілізації. До певного періоду Русь розвивається під впливом православної (візантійської) цивілізації, а з останнього десятиліття XVII ст. потрапляє у сферу впливу Західної цивілізації. Саме тому Тойнбі позначає Російську цивілізацію «напівзалежна цивілізація-супутник». Також часто зустрічається термін «євразійська» цивілізація; пов'язаний він з тим, що в процесі утвердження «виклику-відповіді» народи Московського царства (пізніше – Російської імперії) поєднали на ментальному рівні азійські (східні) та європейські (західні) цінності. На практиці це означало, що жителі держави вважали себе скоріше «підданими», ніж рівноправними «громадянами», повністю віддавали свою долю в розпорядження царя-покровителя. Проте велика кількість суспільних норм поведінки панівних верств (особливо після реформ Петра I) майже нічим не відрізнялася від європейських.

Трохи іншою була доля українських земель, які з часів Київської Русі перебували під впливом європейської культурної традиції (тобто західної цивілізації). Сам факт прийняття християнства від Візантії не означає, що Русь чимось сильно почала відрізнятися від інших держав Європи, за умовними параметрами вона була типовим для середньовічної Європи державним утворенням, а отже, органічною частиною молоді європейської цивілізації¹². Якщо тойнбіанською «відповіддю» Московської держави на агресію кочовиків Степу було запозичення азійської моделі суспільства і створення потужної імперії, схожої на імперію Чингізидів, то «відповіддю» українських земель, на думку Тойнбі, стала поява козацтва. Українська дослідниця І. А. Смелянова зазначає, що хоч автор й не розглядав козацтво як виключно український соціальний феномен, але він вважає, що всі «козацькі общини», розкидані «від берегів Дону до берегів Уссурі», «походили від однієї материнської общини, козацької армії Дніпра»¹³. Ірина Анатоліївна стверджує, що в період геополітичних змін Україна ставала не лише їхнім активним учасником, але й привабливим об'єктом зазіхань.

Протягом XIV–XVII ст. українські землі поступово долучаються до європейських цивілізаційних процесів. Але в 1654 році українське суспільство різко змінює свої геополітичні подібання на користь Москви. Вибір був свідомим: велика частина українського козацтва широко прагнула укласти союз з «братами по вірі». Але ця угода для козацької держави стала справжньою геополітичною катастрофою. Більше 300 років території українського Лівобережжя та Слобожанщини, а Південь та Правобережжя майже 200 років входили до складу євразійського цивілізаційного ареалу, тобто були під контролем Росії. Ще більш специфічною була система, яка утворилася в часи Радянського Союзу в результаті поєднання старої деспотичної імперської політики та нового соціалістично-зрівняльного підходу. Це певним чином вплинуло на психологію звичайних українців, які у своїй більшості були позбавлені власної ініціативи і відповідальності, а виховані були в душі колективізму.

Якщо А. Тойнбі у своїй праці розмежовує Православну (візантійську) і Євразійську (російську) цивілізації, називаючи останню «гілкою» першої, то С. Гантінгтон «російську» іменує «Православною цивілізацією»¹⁴. Таку назву «євразійської» цивілізації дуже добре характеризує саркастичне висловлювання сучасного російського геополітика С. Переслєгіна, який стверджує, що Гантінгтон назвав Росію «православною цивілізацією, очевидно, за домовленістю з РПЦ, адже серйозно ставиться до релігії менше 10% її населення, з яких не більше 1% здатні зрозуміти пояснити, чим православні відрізняються від католиків»¹⁵. Західні критики теж вказують на ці недоліки в назві Гантінгтона, зокрема акцентуючи увагу на проблемі походження гагаузів та приналежності Боснії¹⁶.

Гантінгтон поділяє світ на дев'ять цивілізацій відповідно до історичного, економічного та соціально-політичного розвитку: Західну, Православну, Ісламську, Латиноамериканську, Африканську, Сінську (конфуціанську), Індуську, Буддистську та Японську¹⁷. Між цивілізаціями проходять «лінії розламів», на яких можуть виникати нові глобальні конфлікти. Автор вважає, що саме такий «цивілізаційний розлам» проходить через територію сучасної України: лінію на захід від річки Збруч він відносить до Західної, а на схід – до Православної цивілізації. Такий поділ визначається через належність цих територій до різних конфесій: греко-католицької та православної. За наочне підтвердження Гантінгтон використовує результати голосування на президентських виборах 1994 року. Тоді лінія розколу проходила по східному кордону Київської, Черкаської, та південному кордону Черкаської, Вінницької областей. Але ж, очевидно, що ці області не є уніатськими за панівною конфесією. Ще більш показовими є результати президентських виборів 2004 та 2010 року¹⁸. Тоді лінія «поділу» змістилася на схід, пройшовши по східній частині Сумської та Полтавської областей, а також південній частині Кіровоградської області. Цікавими є також дані дострокових виборів Президента України 2014 року: якщо вважати Президента України Петра Порошенка «прозахідним» політиком, то українські території на 2014 повністю ввійшли до європейського цивілізаційного ареалу, хіба за виключенням Криму та Східного Донбасу¹⁹.

З огляду на наведені вище факти стає очевидним, що в основі цивілізаційного «поділу» України релігійний чинник не є основним. Більш того, за 24 роки незалежності України «лінія поділу» перемістилася від західних кордонів до східних. Дослідник Борис Дрогомирецький зазначає, що безперечно, автор дещо «гіперболізує релігійний чинник, хоча йому можна вибачити цей огріх, з огляду на те, що вникнути в релігійно-конфесій-

ну ситуацію в Україні не під силу навіть деяким вітчизняним «фахівцям», не говорячи вже про американського політолога²⁰. Тепер з упевненістю можна стверджувати, що не релігійний чинник був головною причиною цивілізаційних відмінностей різних регіонів України. Він скоріше був наслідком більш масштабного поділу українських теренів, що пов'язаний з кліматичними та природно-географічними факторами. Так, саме між населенням лісостепової, степової та зони мішаних лісів спостерігається найбільша різниця в культурних традиціях. Відмінності були пов'язані з різними умовами життя населення в кожній з природно-кліматичних зон.

Особливу увагу варто приділити співпраці України з Європейським Союзом. Україна та Європейський Союз 16 червня 1994 року підписали Угоду про партнерство та співробітництво. 1998 року в Україні розпочало роботу представництво Європейської комісії. З 1 березня 1998 року набрала чинності Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України. У частині I цієї угоди наголошується, що повне її виконання є передумовою успішної інтеграції України в економіку Європи та допоможе Україні ствердити свою європейську ідентичність. На міжнародному форумі «Європа – Україна», який проходив у Києві на початку 2008 року В. Ющенко заявив, що «сьогодні ми знаходимося на радикально новому етапі відносин України з Європейським Союзом»²¹.

Опитування, які проводились протягом 20 років серед українців показали, що кількість ініціативних громадян в країні зростає, а паралельно з нею зростала і кількість тих, хто хоче, щоб Україна приєдналася до ЄС. Орієнтація на Росію була популярна серед населення України ще на початку 2000-х років. Але 2004 рік став переломним. Після Помаранчевої революції кількість тих, хто підтримував вступ до ЄС, стала більшою за кількість прибічників політики, спрямованої на зближення з Росією. В 2004 році ця кількість сягала близько 40%, у 2006 – 43,7%, а в 2011 – вже 46%. В грудні 2013 року кількість прибічників вступу до ЄС коливалась на рівні 48–49%²². Тобто ми бачимо, що українці повільно переорієнтовувались на Європу. Після Революції Гідності підтримка серед українців вступу до ЄС різко зросла і досягла 61%²³.

Головною проблемою для більшості сучасних українців є несприйняття європейської системи цінностей. На відміну від європейців, середньостатистичний українець дозволяє собі порушувати закон, оскільки вважає його «несправедливим». В цей самий час для більшої частини жителів Європи головним є правило: *Dura lex, sed lex* («Закон суворий, але це закон»).

Стосовно поточної ситуації в Україні цікавою є думка Бориса Дрогомирецького: «Зі скрипом, але все ж ми долаємо нашу “розколотість”. І нехай ми не подолаємо її на побутовому, конфесійному, політичному та й навіть на світоглядному рівнях, проте на рівні глобальному ми повстаємо як моноліт. Показовим є приклад Німеччини: “розколота” в середині, на міжнародній арені вона є єдиною політичною нацією. Непогано б і нам було навчитися вирішувати свої проблеми в себе дома самим. А тим, хто зазіхає на нас ззовні, протиставляти нашу єдність та міць»²⁴.

На нашу думку, впродовж усієї історії Україна була органічною частиною європейської цивілізації, але протягом останніх двох століть більша частина українських земель перебувала під впливом Росії, тобто, потрапили в сферу впливу Євразійської цивілізації. Ще під час першої Української революції 1917–1921 років українська еліта намагалася вийти з російського цивілізаційного ареалу, але ця спроба завершилася поразкою. Лише після проголошення незалежності в Україні з'явилася можливість повернутися до європейської спільноти. На даний час більше 60% українців прагнуть інтеграції України до складу Європейського Союзу.

¹ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 28, спр. 144, арк. 6.

² *Космина В. Г.* Цивілізаційний аналіз всесвітньої історії як проблема історіографії // *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту.* – 2011. – Вип. 30. – С. 213.

³ *Ионов И. Н.* Теория цивилизаций от античности до конца XIX века / И. Н. Ионов, В. М. Хачатурян. – СПб.: Алетей, 2002. – С. 59.

⁴ *Данилевский Н. Я.* Россия и Европа: [взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому] / Н. Я. Данилевский; сост., послесловие и комментарии С. А. Вайгачева. – М.: Книга, 1991. – 574 с.

⁵ *Spengler O.* Der Untergang des Abendlandes. Umrise eine Morphologie der Weltgeschichte. – München: Beck, 1998. – 954 s.

⁶ *Тойнбі А.* Дослідження історії. – Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.;
Тойнбі А. Дослідження історії. – Том 2 / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 406 с.

⁷ *Fukuyama F.* The End of History and the Last Man. – New York: Free Press, 1992. – 418 p.

⁸ *Huntington S. P.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon and Schuster, 1996. – 368 p.

⁹ *Eisenstadt S.* Comparative Civilisations and Multiple Modernities. – 2 Vol. – Leiden, Boston: Brill, 2003. – 1055 p.

¹⁰ *Смельянова І. А.* Сучасна інтерпретація деяких аспектів історії України-Русі в «Осягненні історії» А. Дж. Тойнбі. // Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Серія історична. – Миколаїв, 2006. – Т. 52. – С. 110–114.

¹¹ *Скоблик В. П.* Історія Русі–України XI–XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості тойнбіанської інтерпретації) // Український історичний журнал. – 1998. – № 8. – С. 17.

¹² *Залізняк Л. Л.* Від склавинів до української нації. – К., 1997. – 256 с.

¹³ *Смельянова І. А.* Сучасна інтерпретація деяких аспектів історії України-Русі... – С. 111.

¹⁴ *Huntington S. P.* The Clash of Civilizations. – P. 45–48.

¹⁵ *Переслегин С.* О спектроскопии цивилизаций, или Россия на геополитической карте мира // Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003. – С. 596–597.

¹⁶ *Fox J.* Ethnic Minorities and the Clash of Civilizations: A Quantitative Analysis of Huntington's Thesis // British Journal of Political Science. – 2002. – Vol. 32 (3). – P. 415–434.

¹⁷ *Huntington S. P.* The Clash of Civilizations. – P. 45–48.

¹⁸ *Нічога М.* Зіткнення цивілізацій посеред України. – URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/11/5126765/?attempt=1> (дата звернення: 14.11.15).

¹⁹ *Вибори Президента України 2014* – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-2014 (дата звернення: 14.11.15).

²⁰ *Дрогомирецький Б.* Гантінгтон попереджав... – URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/07/15/7031876/> (дата звернення: 14.11.15).

²¹ *Никитюк Т. Л.* Європейський вибір України: консолідуюча національна парадигма // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 35. – С. 138–147.

²² *Палагнюк Ю. В.* Моніторинг громадської думки щодо європейської інтеграції України як механізм реалізації державної євроінтеграційної політики // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 223. – Т. 235: Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 76–81.

²³ *В Україні різко росте підтримка вступу України до Євросоюзу і НАТО* – URL: <http://tsn.ua/politika/v-ukrayini-rizko-roste-pidtrimka-vstupu-ukrayini-do-eyevrosyuzu-i-nato-356430.html> (дата звернення: 14.11.15).

²⁴ *Дрогомирецький Б.* Гантінгтон попереджав... – URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/07/15/7031876/> (дата звернення: 14.11.15).